

ВІДГУК

кандидата соціологічних наук, професора,
завідувачки кафедри графічного дизайну факультету дизайну і реклами
Київського національного університету культури і мистецтв
Удріс-Бородавко Наталі Сергіївни
на дисертаційну роботу **Олексія Чекаля**
**«ЕСТЕТИЧНІ ТА ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ ШРИФТОВОГО ДИЗАЙНУ В
КОНТЕКСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРНИХ СИСТЕМ ПИСЕМНОСТІ»**,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 022 Дизайн галузі знань 02 Культура і мистецтво

Актуальність теми дослідження дисертації Олексія Георгійовича Чекаля обумовлена потребою сучасного глобалізованого світу у формуванні професійних механізмів, методів і технологій для грамотного представлення у продуктах візуальних комунікацій різних складових культур, зокрема автентичних писемностей. За умов, коли більшість населення планети послуговується системами письма, відмінними від латиниці, постає гостра потреба у їх якісному технічному, палеографічному та художньому забезпеченні. Глибока трансформація сучасної візуальної комунікації пов'язана з цифровим середовищем, яке стало головним простором функціонування типографії. При цьому цифровізація створює нові умови і виклики у збереженні важливих унікальних нюансів нелатинських шрифтів всупереч ризиків спрощення та нейтралізації відповідно до західних стандартів.

Вважаємо доробок представленого дисертаційного дослідження інноваційним внеском у скарбницю української мистецтвознавчої науки і в аспекті дизайну об'єктів візуальних комунікацій, і в ракурсі культурологічного вивчення мультиписемних традицій.

У контексті української науки формування методології професійної мультиписемної типографії постає стратегічним завданням: він уможливорює як суб'єктну трансляцію українських світоглядних і мистецьких смислів у глобальний простір, так і повноцінне засвоєння світової філософської та літературної спадщини. За таких умов білінгвальні й поліглотні видання перетворюються з суто технічного завдання шрифтової верстки на цивілізаційний інструмент збереження національної ідентичності та рівноправного міжкультурного діалогу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. За змістом дисертація «Естетичні та технічні аспекти шрифтового дизайну в контексті

мультикультурних систем писемності» містить усі необхідні складові наукової роботи та повністю відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341, що зазначено у п. 5 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

У вступі обґрунтовано актуальність теми та чітко дотримано норм наукового подання інформації щодо дослідження (сформульовано мета, завдання, об'єкт та предмет, межі, новизна, теоретичне та практичне значення, наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів роботи, зазначено особистий внесок здобувача, подано структуру й обсяг дисертації). *Об'єктом дослідження* визначено шрифтовий дизайн у мультикультурному просторі (с. 18). Відповідно до цього сформульовано завдання дослідження, які узгоджено з назвою роботи, метою і направлені на вирішення конкретних питань дослідження. Обрання таких специфічних методів дослідження, як порівняльно-палеографічний аналіз почерків та гарнітур, каліграфічна реконструкція, метод базової висоти, метод спільного дукту, аналіз нотацією х-о-і, накладання контурів, типометрія зумовлено унікальністю проблематики, а їхнє застосування свідчить про глибоку обізнаність автора у проєктуванні мультискриптової типографії та забезпечує достовірність отриманих наукових результатів (с. 52-55).

Здобувач здійснив якісне міждисциплінарне дослідження, опрацював та систематизував наукові праці і об'єкти орієнтального шрифтового дизайну, що становлять джерельну базу дослідження. Список наукових посилань становить 200 позицій. Список ілюстрацій у Додатку Д налічує 276 позицій. Відповідно до визначених критеріїв відбору (репрезентативність зразка для певної традиції, стан збереження, доступність оригіналу або його надійного відтворення), автором сформовано бази зображень для трьох систем письма: самаритянського (рукописи XII–XIX ст. та друковані видання XV–XX ст.), сирійського (рукописи та стародруки XVII–XX ст. у стилях естрангело, серто й маденхая) і грецького (від перших інкунабул до сучасних цифрових гарнітур). До кожного зразку упорядковано метадані: датування, провенієнція, стиль, матеріал, інструмент, регіон, функціональний контекст. На основі сформованої джерельної бази проведено порівняльний аналіз, каліграфічна реконструкція та ідентифікація рукописних прецедентів у роботі зі шрифтовою спадщиною, результати представлено у тексті дисертації, 4х схемах каліграфічних прописів і 18 юнікод-таблицях.

У *першому* розділі проведено комплексний аналіз фахової літератури та розкрито об'єкт дослідження у багатьох аспектах. Внаслідок вивчення наукової історіографії теми, автором виявлено п'ять міждисциплінарних напрямів, необхідних для вивчення професійним шрифтовим дизайнером для ведення мультискриптових проєктів (с.38): палеографія та шрифтовий дизайн, що демонструє розвиток від манускрипту до гліфа; семіотика та (графо)лінгвістика, в межах яких формується каркас та корпус літер; психологія сприйняття, ергономіка читання; культурний контекст Сходознавства (Орієнталістики); обчислювальна лінгвістика та шрифтова інженерія. О. Г. Чекаль доходить висновку, що базовою умовою існування сучасного шрифтового дослідження є міждисциплінарність, що поєднує естетику (мистецтвознавство), функцію (психологію) і технічні втілення (інженерію) (с. 40). Також у цьому ж розділі наведено понятійний апарат дослідження. Важливим внеском у вивченні та визначенні понять є, висвітлення, по-перше, їхньої специфіки у контексті орієнтальної типографії, по-друге, напругу через різниці у трактуваннях з боку дослідницької традиції мистецтвознавства, психології, палеографії, а також практичної сфери дизайну (с.47).

Значна увага приділена типологіям письмових систем, теоретичному базису формоутворення письма, логіці еволюціонування типографічної традиції, а також функціям тексту.

Другий розділ присвячений фундаментальному переосмисленню «мультискриптового дизайну» не як суто технічного завдання типографії, а як давнього культурно-історичного процесу. Здобувачем переконливо доведено, що гармонізація різносистемних писемностей досягається не механічною уніфікацією, а через «реляційну когерентність». Здобувач виявляє спільну анатомію каліграфічних форм та декоративну писемну автентичність кожної культури. Важливим внеском є обґрунтування необхідності синтезу структурного, психо- та соціолінгвістичного підходів, що яскраво проілюстровано явищем білітерації – від близькосхідної епіграфіки до каліграфічної практики вихованців Києво-Могилянської академії (с.74).

Спираючись на цей концептуальний базис, у розділі розкрито еволюцію рукописної традиції Європи та Близького Сходу. Автор системно простежує генезу середземноморських абеток від протосинайського письма, що заклало єдиний топологічний «скелет» для подальшого розвитку. Досліджено арамейську писемність у контексті цивілізаційного посередника авраамічного ареалу (с.59-63), сирійську писемність, (с. 64-66), арабську (66-68) та грецьке письмо як «цивілізаційного шлюзу» для формування латиниці, кирилиці й коптського письмо. Під час аналізу автор зауважує важливі факти, зокрема, що

вагомим внеском греків у розвиток письма стало винайдення символів для позначення голосних звуків (с. 69).

На особливу увагу заслуговує аналіз досвіду історичної мультискриптової гармонізації у білінгвальних пам'ятках (Розетський камінь, Пальмірський тариф, Ксантоська трилінгва), де стародавні майстри будували складну візуальну ієрархію задовго до появи металевого набору. Водночас критично осмислено проблематику латиноцентричної адаптації і спрощення (с. 72), через яку європейські пуансоністи XVI ст. деформували автентичну морфологію грецького та східних скриптів.

У *третьому* розділі проведено розгляд специфіки нелатинських шрифтів XV–XIX ст. у контексті їхнього відтворення за допомогою металевого набору, зокрема розглянуті особливості друку текстів семітськими мовами (єврейської, арабської, сирійської) та грецькою. Автором визначені критерії оцінки якості металевого набору для східних шрифтів (с.96) - ступінь спрощення літер, зміна структури письма, збереження рівномірності та щільності текстової поверхні; чітко окреслено конструктивну суперечність між прямокутним тілом металеві літери та курсивною природою семітського й арабського письма. Разом з аналізом суто технологічного та візуального аспектів, здобувач системно розкриває цей процес як складний інтелектуальний і культурологічний пошук в умовах труднощів, що постали перед друкарями того часу - недостатнє знання мов, нерозуміння конструкції та каліграфічної логіки написання літер, невміння гармонізувати абетки, різні за своєю естетикою (с.93). Важливим внеском дослідження є концептуалізація двох підходів до шрифтотворення: «латиноцентричного» (нав'язування чужих пропорцій, яскраво втіленого Дж. Бодоні (с.102-104) та «каліграфічно компетентного» (збереження внутрішньої логіки письма у роботах М. Кіша (с.105, 120), Г. Ле Бе, Р. Гранжона (с.108), К. Гарамона (с.117) та майстрів Урмійської місії (с.110)).

Ключовим теоретичним здобутком третього розділу є доведення того, що фундаментальні проблеми адаптації орієнтальних писемностей до металевого набору не були остаточно розв'язані в металі, а стали безпосереднім прецедентом для цифрових алгоритмів шейпінгу в стандартах Unicode та OpenType.

Четвертий розділ присвячений гармонізації шрифтів у сучасному мультискриптовому дизайні. Здобувачем переконливо розкрито специфіку орієнтальних систем (зокрема арабського, сирійського, самаритянського письма), які протягом століть чинили опір механічному тиражуванню. Якщо латинська традиція за п'ять століть сформувала зорове сприйняття, підпорядковане естетиці металевий набору та модульності, то східна графіка,

яка є не набором окремих знаків, а безперервним потоком каліграфічного руху (с.160), впродовж цих століть вимагала збереження внутрішньої динаміки та системної зв'язаності, що спотворювалося механічним тиражуванням. Автор переконливо показує, що спроби надати східним курсивним абеткам сухі геометричні рамки призводили до руйнації їхньої культурно-історичної сутності.

Підсумком роботи є осмислення того, як сучасний цифровий інструментарій дозволяє подолати фундаментальне протиріччя між збереження писемної автентичності та її поширенням у тиражованих виданнях. Дослідження доводить, що новітні шрифтові технології здатні синтезувати геометричну точність із відновленням природної каліграфічної пластики, повертаючи нелатинським системам їхню автентичність. Стратегія цифрової гармонізації визначається логікою контрасту, а також врахуванням, що арабська чи сирійська традиції використовують перо під значно гострішим кутом, ніж латиниця (с.133) та пошуком цифрових інструментів для відтворення цього. У розділі розкрито діяльність організації SIL International, яка стала ключовим фактором у забезпеченні «цифрового суверенітету» для сотень міноритарних та зникаючих писемностей, які тривалий час залишалися поза увагою великих технологічних корпорацій (с.146). Важливою є також акцентуація відмінності у вимогах до достовірності відтворення писемностей у тиражуванні наукових, релігійних та публіцистичних текстів., зокрема наголошено, що сучасна академічна типографія – це простір, де палеографічна точність зустрічається з жорсткими вимогами цифрового стандарту (с.148).

На особливу увагу заслуговує зібраний у додатках візуальний матеріал, унаочнює висновки дослідження та сприяє системному сприйняттю роботи. Автором продемонстровано глибоке розуміння досліджуваної теми на основі власного практичного каліграфічного досвіду і теоретичного знання специфіки писемностей.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна роботи полягає у здійсненні першого комплексного аналізу трансформації нелатинських писемностей у межах єдиного видавничого простору від білінгвальних місіонерських видань XVII–XIX ст. до сучасних цифрових гарнітур; введенні у науковий обіг порівняльного аналізу єврейських і самаритянських шрифтів, розкритті зв'язку рукописної традиції з рішеннями європейських пуансоністів. Вагомо постає і систематизація корпусу поліглотних Біблій XVI–XIX ст. від Компютенської до Лондонської як цілісного об'єкту еволюції мультискриптового дизайну. Головним теоретико-практичним здобутком є запропонована авторська концепція органічного мультискрипту як

методологічної альтернативи геометричній уніфікації, що базується на реляційній когерентності і втілена у проекті авторської гарнітури.

Важливе значення вважаємо розширення сутнісного змісту поняття «мультискриптова гарнітура» стосовно орієнтальних систем, де замість суто технічного тлумачення висунуто вимоги палеографічної автентичності та міжскриптової когерентності.

Подальшого розвитку набула періодизація еволюції нелатинських друкарських шрифтів, у якій виокремлено чотири етапи – від ранньої адаптації каліграфії до металевого пуансона через стандартизацію й фотонабір до стандартів Unicode, OpenType та новітніх ризиків «латинізації» під впливом глобальних шрифтових ініціатив і генеративного штучного інтелекту. Також показано, що цифровий формат не ліквідував проблему деформації каліграфічної пластики, а лише трансформував її: від фізичного тиску прямокутного металевого бруска до алгоритмічного «усереднення» форм у навчальних корпусах штучного інтелекту.

В дисертаційній роботі поставлені наукові завдання досягнуті. Здобувач повною мірою оволодів методологією наукової діяльності.

Висновки наукового дослідження узагальнюють підсумки проведеного дослідження, вони повністю відповідають поставленим завданням та засвідчують досягнення мети дослідження.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження позиціонується здобувачем насамперед у розширенні та доповненні науково-теоретичних уявлень про шрифтовий дизайн в контексті мультикультурних систем писемності, а також у розробленні авторської методології аналізу шрифтового дизайну на перетині кількох писемних систем.

Мова та стиль викладення результатів

Дисертація написана українською мовою, побудована чітко, має деталізовану структуру та оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», та Положенню про порядок присудження наукового ступеня доктора філософії у Харківській державній академії дизайну і мистецтв. Виклад матеріалу логічний, послідовний, повністю розкриває тему дослідження та надає відповіді на сформульовані завдання. Стиль викладення є професійним, послідовним та логічним.

Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих працях

Наукові результати дисертації висвітлені у 15 наукових публікаціях здобувача, серед яких: 4 статті у вітчизняних фахових наукових виданнях; 8 – у збірках матеріалів наукових конференцій, 3 публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Здобувачем дотримано усі вимоги п. 8–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами Постанови КМУ №502 від 19 травня).

Дотримання академічної доброчесності

Дисертаційна робота є завершеною науковою працею і свідчить про дотримання принципів академічної доброчесності. Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело. У рецензованій дисертації не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могло б поставити під сумнів самостійний характер виконаної автором дисертації.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Поряд із загальною позитивною оцінкою дисертаційної роботи О. Г. Чекаля, до представленої роботи є зауваження, а саме:

1. Підрозділ 1.2 містить викладення деяких понять у вигляді словникових формулювань – їх доцільніше було винести у глосарій.
2. Деякі схеми візуально перенавантажені, частину з матеріалів, наведених у Додатках (наприклад, Іл. 4.52., Іл. 4.53), доцільніше було б розмістити у самому тексті роботи для наочності результатів дослідження.
3. Ще більшу значущість проведене дослідження отримало б завдяки ширшому розкриттю теми в контексті української типографії і друкарських технік як складової європейської практики.

Висловлені зауваження не є визначальними, мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Висновок про дисертаційну роботу. Дисертаційна робота на тему «Естетичні та технічні аспекти шрифтового дизайну в контексті мультикультурних систем писемності» Олексія Георгійовича Чекаля, здобувача ступеня доктора філософії виконана на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності, є завершеним науковим дослідженням, містить науково обґрунтовані результати, що розв'язують конкретні наукові завдання і мають вагоме значення як для української, так і для міжнародної науки.

За актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною отриманих результатів дисертаційна робота О. Г. Чекаля повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п. 29 Постанови

Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)» від 23.03.2016 р. № 261 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03.04.2019 р. та № 502 від 19.05.2023 р., а також п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44. Здобувач О. Г. Чекаль на основі публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 022 Дизайн в галузі знань 02 Культура і мистецтво.

Офіційний опонент:

зав. кафедри графічного дизайну
ФДІР КНУКіМ,
канд. соціологічних наук,
професор

Наталя УДРІС-БОРОДАВКО

